

DET GRUNDTVIG-BOISENSKE FAMILIEARKIV

AF

STEEN JOHANSEN

N F. S. Grundtvigs enke, komtesse Asta, f. Krag-Juel-Vind-Frijs, døde i 1890, hvorefter hendes mands efterladte papirer blev deponeret i Rigsarkivet. Efter familiens ønske overførtes de i 1941 til Det kgl. Bibliotek, hvor manuskripterne siden er blevet holdt som en speciel og sluttet samling uden nummer, kaldt *Grundtvigarkivet*. Betegnelsen er i og for sig rigtig, men også lidt uheldig derved, at mange i nutiden opfatter den som betegnelse for *alt*, hvad biblioteket ejer af Grundtvig-manuskripter, hvilket langt fra er tilfældet. Både før og efter erhvervelsen af nævnte arkiv har Kgl. Bibl. gennem årene modtaget talrige manuskripter, breve m.v. af Grundtvig, som alle er blevet behandlet, placeret, nummereret osv. ganske som alle andre manuskripterhvervelser. – Så meget til indledning med henblik på det arkiv, som nu skal omtales.

I 1976 overgik præsteslægten Boisens familiearkiv til biblioteket, hvor det blev nummereret Ny kgl. Samling 2710 fol. og fik den titel, som står over nærværende afhandling.

At Grundtvigs navn er kommet med, skyldes samlingens relativt talrige Grundtvigmanuskripter, hvad der atter var en følge af de to slægters nære familieforbindelse i forrige århundrede. Kandidat P. O. Boisen (senere kapellan) havde i 1847 ægtet Grundtvigs eneste datter Meta Grundtvig, som stod sin fader meget nær. Det er vel især hende, som vi kan takke for manuskripterne bevarelse og forbliven i familien. I det følgende skal vi nu forsøge på at orientere læserne i dette arkiv (23 pakker samt en lille samling billeder) ved at fortælle lidt om de mere bekendte personer bag papirerne, aftrykke enkelte af arkivets breve og give en kortfattet fortegnelse over samlingens indhold af Grundtvigmanuskripter.

Boisen-slægten. Kirkehistorikeren Paul Nedergaard taler et sted om „den ædle Boisenske slægt, som har skænket det danske folk saa mange betydelige mænd“ og tænker vel dermed især på sognepræst og biskop *Peter Outzen Boisen* (1762-1831) i Vesterborg og Birket på Lolland (også som biskop vedblev han at bo i Vesterborg) samt dennes elleve børn, hvoriblandt seks sønner, der alle blev præster. Det kan tilføjes, at alle seks blev så berømte eller bekendte, at de – foruden faderen – blev optaget i *Bricka's* biografiske leksikon, hver med sin selvstændige artikel.

Biskop P. O. Boisen huskes vistnok nu mest, fordi han i Vesterborg oprettede og bestyrede et seminarium, som fik forbilledlig betydning gennem mange år. Hans hustru (af norsk slægt), Anna født *Nannestad* (1775-1853), var slægtens kvindelige overhoved gennem et lille halvt århundrede, åndsfrisk til det sidste.¹⁾ Hun brevvekslede livligt med sine mange sønner og svigerdøtre, også med *Meta Boisen*.

Af børnene huskes vel endnu *Lars Nannestad Boisen* (1804-60) som blev sin faders efterfølger som præst i Vesterborg. Foruden at være en dygtig præst var han en lærd sprogmand, desuden var han musikalsk og komponerede adskillige salmemelodier. Ligeså erindres endnu pastor *Frederik* (kaldet *Frits*) *Engelhardt Boisen* (1802-82), forfatter, politiker, vidt bekendt som udgiver af det lille fjortendagsskrift „*Budstikken*“. Det bar undertitlen „*Et Folkeskrift til Oplysning og Opbyggelse*“ og udkom 1852-79 (28 årgange). Så udbredt og efterspurgt blev „*Budstikken*“ blandt landbefolkningen, at de første tyve årgange måtte trykkes i et nyt oplag (noget forkortet). For en senere tid kan det måske nok være lidt vanskeligt at begribe, hvorfor dette lille tidsskrift virkelig var så populært. „*Budstikke-Boisen*“ var fader til den i sin tid meget ansete politiker *Frede Boisen*.

Til sidst skal nævnes de to hinanden meget nærstående brødre *Otto Harald Benedictus Boisen* (1817-94), som i sine yngre år var bestyrer af „*Dronningens Asylskole*“ i København, senere præst flere steder i provinsen, sidst i *Sakskøbing*, og *Peter Outzen Boisen* (1815-62), der afløste sin broder som asylskolebestyrer. Han blev som før nævnt Grundtvigs svigersøn i 1847 og i 1854 kapellan i *Vartov*. Han er familiemæssigt den egentlige hovedperson i dette arkiv, men næppe arkivmæssigt. Nærmere oplysninger om ham kan findes i „*Dansk biografisk Leksikon*“ og i den dér anførte litteratur. Her skal vi kun fremdrage enkelte punkter.

P. O. Boisens smukke sangstemme gjorde ham til selvskreven leder og forsanger, når det gjaldt afsyngningen af nationale viser og sange i den af *Fr. Barfod* og Grundtvig stiftede folkelige forening „*Danske Samfund*“, hvad der førte ham ind på at udgive sangbøger. Først kom nogle hæfter med titlen „*Viser og Sange for Danske Samfund*“, senere (i 1849) „*Nye*

og Gamle Viser af og for Danske Folk, samlede og udgivne af P. O. Boisen“ (udkom i 9 oplag det første tiår). Disse sangbøger var dog kun et enkelt led i en større udvikling, der foregik i hele nationen. I 1830-40'erne begyndte den folkelige udmøntning af vor litterære Guldalders digt- og sangskat, som tidligere havde været så temmelig upåagtet. Man udgav tykke antologier til læsebrug eller sanghæfter til brug i skoler og ved folkelige møder, i sig selv en nydannelse i tiden, se herom f.eks. Karl Clausens bog „Dansk Folkesang gennem 150 år“ (1958) og Steen Johansen i Grundtvig-Studier 1955, 91-93.

P. O. Boisens forlovelse med *Meta* Cathrine Marie Bang Grundtvig (1827-87), eneste datter af N. F. S. Grundtvig, fandt sted i sommeren 1845. Meta var Grundtvigs hjertebarn. Hendes blide, rolige, hengivne væsen kaldte stærkt på faderens ømmeste følelser, den sentimentalitet, som *også* var et stærkt element i Grundtvigs sind. At hans egen unge, yndige Meta, der næsten var blevet ham en slags „muse“, nu pludselig forlovede sig med den unge Boisen, synes at være kommet som et helt chok for ham. Hans følelser tog form af et prægtigt, tåreblændet farveldigt „Til min egen Meta“, hvori han bl.a. udtrykker håbet om, at adskillelsen ikke vil vare evigt, – at hun *også* fortsat vil være *hans* egen Meta.

Man ved fra anden kilde, at Grundtvig til at begynde med faktisk var lidt misfornøjet med Metas valg af mand. Herom fortæller Holger Begtrup: „Metas Søn [o: pastor Harald Boisen] har fortalt mig, at Grundtvig, da hun fortalte ham sin Forlovelse, helt harmfuld sagde: 'Jeg troede, du vilde have en *Mand!*' – Han syntes vel, at Peter Boisen var for veg til at bære dette Navn.“³⁾

Forlovelsen havde denne sommer (1845) *også* givet Grundtvig andet at tænke på, nemlig årenes hastige gang, hans tiltagende alder, hvad der satte ham i en mistrøstig stemning. Dette kom til udtryk i flere digte, f.eks. „Alderdomstrøst“ og „Livets Trøst“ samt – efter min mening – *også* i digtet „Kirke-Klokken“ („Kirke-Klokke! mellem ædle Malme“). Det originale trykmanuskript til dette digt, vel Grundtvigs berømteste, findes i nærværende arkiv og er altså hermed gået fra privat over til offentlig eje.

Bevarede breve i arkivet bekræfter, at P. O. Boisens og Metas ægteskab var meget lykkeligt. Tonen i det nedenfor i tillægget aftrykte brev fra Meta til hendes mand 10. juni 1851 er i den henseende ikke til at tage fejl af. Iøvrigt har Meta været det levende midtpunkt i en stor familie- og vennekreds. Desuden besad hun et lille digterisk talent, hvilket ses af de bevarede digtmanuskripter. Hun skrev gerne digte til børn og veninder på deres runde fødselsdage o.lign., holdt i det hele taget af

at dvæle i mindet. Her gengives et lille digt fra arkivet som prøve; det vides ikke til hvem det er stilet, udover at det må være en norsk veninde:

Vi første Gang mødtes i Ungdommens Vaar,
 For atter at skilles i tredive Aar,
 Men Venskabet svandt ei, mens Aarene svandt,
 Det tvertimod voxed, og vared og vandt.

Ved Mødet paa Fjæld, ei ved Bøg og ved Lind,
 Hinanden vi kjendte paa Ungdommens Sind,
 Ved Blikket det første, vi saae det jo grant,
 Vort Venskab har varet, vort Venskab var sandt.

Hav Tak! for du mindedes Ungdommens Tid,
 Hav Tak! for vort Møde i Sommeren blid,
 Hav Tak! for hvert Spor af din kjærlige Haand,
 Det Baand, som Du knytter, er Kjærligheds Baand.

M. B.

Metas skrøbelige helbred forværredes med årene, hvad der bl.a. førte til gentagne kurophold. Hun foretrak som ældre især den i datiden meget kendte „Grefsen Vandcuranstalt“ (eller „Grefsen Bad“) nær Oslo, hvis overlæge hed Henrich Steffens og forøvrigt var en fjern slægtning af hendes faders fætter, den berømte filosof. Her døde hun den 21. aug. 1887. Dagen efter holdtes en smuk og gribende mindefest for hende: „den af hele Grefsens Befolkning rigt blomstersmykkede Kiste stod i Verandaen til Doktorens Bolig“. Både hendes søn, pastor Harald Boisen samt flere andre talte ved kisten, se herom referat i det norske „Aftenposten“ for 26. aug. (udklip i arkivet). Fra Oslo førtes kisten til Danmark, og i Vartov fandt derefter den egentlige begravelsestidligere sted, hvor pastor C. J. Brandt holdt hovedtalen, som kort efter blev udgivet i det lille skrift „Til Minde om Meta Boisen født Grundtvig. Manuskript for Venner . . .“.

Elisabeth Boisen. Vi går derefter over til P. O. og Meta Boisens børn, hvoraf der var tre: Elisabeth, Frederik og Harald, og af disse vælger vi at samle os om Elisabeth, af grunde, som vil fremgå af det følgende. I øvrigt er det, som her skal meddeles, kun tænkt som supplerende oplysninger til Laura Kielers lille skrift „Grundtvigs Datterdatter Elisabeth Boisen“ (1921), i alt 10 små magre sider tekst, egl. et særtryk af en artikel i fru Kielers tidsskrift „Danskeren“, 1920.

Anna Elisabeth Susette Boisen var født 21. april 1850, altså næppe tre fjerdingår, før hendes mormoder Elisabeth, kaldet Lise, Grundtvigs første hustru, døde (14. jan. 1851). Da den nye lille Elisabeth passerede sit første nytår, digtede Grundtvig et rim til hende, trykt i „Danskeren“ 15. jan. 1851. Vi får her bl.a. at vide, at den lille, trekvart år gamle Elisabeth med sit smil havde glædet sin syge bedstemor på hendes dødsleje. Men Grundtvig udtaler tillige ønsket om, at den nye Elisabeth måtte vokse op med en gladere natur end den, hendes mormoder besad. Hvad Grundtvig her sigter til, var bekendt nok: fru Lise var fra ungdommen af noget vemodig og tungsindig anlagt, var aldrig rigtig glad eller lykkelig.³⁾ Det skal dog tilføjes, at dette tungsind mærker man vistnok aldrig noget til i hendes breve.

Som datter af en lærer og præst var det nærliggende for Elisabeth selv at undervise. Hun blev i 1868, 18 år gammel, lærerinde ved „Dronningens Asyl“ i Rigsgade, men måtte på grund af vaklende helbred før tiden opgive denne stilling (1886). Hun bevarede dog stadig en vis tilknytning til asylet, og i 1918, 50-året for hendes ansættelse som lærerinde, blev hun hyldet af gamle elever (takadresse bevaret i arkivet). Til gengæld gav hun eleverne noget ved samme lejlighed, nemlig en tryksag med titlen „Copier af Breve fra Dronning Caroline Amalie. Trykt som Manuskript“. Dette 30 sider store hæfte var tilegnet Asylet og Asylskolen, og hensigten var at give et billede af – som det hed i dedikationen – „vor herlige og elskelige Dronning Caroline Amalie i hendes varme, kjærlige Hjærtelag for de Smaa herinde“. I hæftet var aftrykt en del breve fra dronningen til P. O. Boisen, desuden to fra dronningen til Meta og et fra dronningen til Elisabeth. Der var ingen indledning eller kommentar til teksterne, og i nærværende arkiv søger man forgæves efter nærmere omtale af hæftets tilblivelse m.v. Nøjere oplysninger om, hvorledes Elisabeth Boisen var som lærerinde, er ikke fundet.

Elisabeth viste tidlig musikalske anlæg, en arv fra Boisenslægten. Hun begyndte at komponere, men om denne side af hendes virksomhed giver arkivet forholdsvis få oplysninger. Hun fik udgivet 25–30 sangmelodier på forskellige københavnske musikforlag, og ved enkelte koncerter er også kompositioner af hende blevet sunget (f.eks. i Casinos koncertsal, Hornung & Møllers sal og ved orgelkoncerter i Trinitatis og Vor Frelses kirke). Men hun blev aldrig rigtig anmeldt og fik således aldrig et egentlig „gennembrud“ som komponist.

Hun var veninde med den bekendte operasangerinde Sophie Keller. Af et brev fra fru Keller til Elisabeth Boisen i slutningen af 1889 ses, at Elisabeth et par år (1887-89) har undervist ved det af fru Keller ny-

stiftede Sang- og Musikconservatorium for Damer, men at hun nu (i dec. 1889) trækker sig tilbage, hvad fru Keller meget beklager. Hun vidste, at eleverne havde været meget glade for hendes undervisning. – Under besøg på Nørholm (jævnfør nedenfor) har fru Keller sunget for gæsterne, og Elisabeth har da akkompagneret hende. Det er vist sket mere end én gang.

Når Elisabeth komponerede, var det som regel til tekster af hendes veninde fru Rosenørn, af hende selv eller f.eks. af Grundtvig. En sang, hvor både teksten og melodien var af Elisabeth Boisen, hed „Fred på jord“; den udkom samtidig (1905) både i Danmark, Sverige og England. Sangen var inspireret af den fra forfatterinden Bertha von Suttner stammende, bekendte fredsbevægelse; netop i 1905 modtog hun Nobelfredsprisen, en begivenhed, som vel har været anledningen til Elisabeth Boisens komposition.

Efter at have trukket sig tilbage fra såvel skole- som musikundervisning gik Elisabeth over til at skrive. Resultatet blev en lille bog „Kort Udtog af Verdenshistorien samt en lidt udførligere Fremstilling af Nordens Historie. Trykt som Manuskript. København. Trykt hos Nielsen & Lydiche“, 1890 (190 sider). Ingen forfatterangivelse, intet forlag er nævnt. Foran i bogen findes følgende trykte tilegnelse: J. K. R. med hjertelig Tak tilegnet af E. B. – En ny udgave kom i 1896, ubetydeligt ændret (kapitel- eller afsnitinddelinger indsat o. lign.).

Om bogen, der som privattryk ikke blev sendt til anmeldelse og ikke kom i handelen, blot følgende: den udgør en i og for sig velskrevet og letfattelig lille lærebog for begyndere i Verdens og fædrelandets historie, skrevet i Frederik Barfods populære stil og på grundlag af et romantisk-patriotisk historiesyn, som var temmeligt gammeldags i halvfemserne. Bogen skal oprindeligt være fremgået af notitser af Elisabeth Boisen ved privatundervisning i historie. At den må have interesseret adskillige kan man forstå ud fra nødvendigheden af et nyt oplag.

Bag tilegnelsesinitialerne J. K. R. skjulte sig frk. *Ingeborg Kristiane Rosenørn-Teilmann* (1852-1929). Hun var forfatterinde, men tillige som stamhusbesidder ejer af godset Nørholm ved Varde. Her skabte hun sig med årene en stor vennekreds, der nød godt af hendes gæstfrihed, og engang i 1870'erne er også Elisabeth blevet optaget i kredsen. Om det er frk. Rosenørns interesse for Grundtvig, der drev hende til at stifte bekendtskab med Elisabeth (der jo var Grundtvigs datterdatter), eller om det omvendt var hendes venskab med Elisabeth, som vakte hendes interesse for Grundtvig, er uvist. Bekendtskabet medførte, at også Elisabeths søskende, brødrene Frederik og Harald med pårørende inviteredes

til Nørholm på sommerbesøg, hvad der fremgår af bevarede breve. Harald Boisen må ved en enkelt lejlighed have gjort sig særlig populær, idet han efter en festlighed på Nørholm den 27. aug. 1897 modtog en smukt formet og tegnet takadresse, underskrevet af festens gæster. Blandt disse navne mærker man sig bl.a. forfatterinden Christine Daugaard, operasangerinden Sophie Keller, komponisten P. S. Rung-Keller samt Oehlenschlägers datter, fru Marie Konow.

Vi supplerer det her fortalte med en erindring om Elisabeth Boisen, som ganske vist ikke findes i nærv. arkiv, men alligevel er værd at nævne. Den stammer fra skuespillerinden fru Marie Kornbeck, som i nogle „Minder“ bl.a. fortæller følgende: „Blandt Gæsterne, der nød Sommeren paa det smukke Nørholm, var den lille fine Dame Frk. Boisen, Grundtvigs Ætling; lille og spinkel, næsten gennemsigtig var hun, med aflangt Ansigt, høj Pande og ejendommelige klare Øjne; rastløs vandrede hun, iført sin enkle sorte Kjole og det lille hvide Sjal, op og ned ad Gulvet den halve Nat – eller hun vandrede omkring i Havens Gange; – hvorfor sov hun aldrig? spurgte man“. – Og videre antyder fru Kornbeck, at denne adfærd måske skyldtes slægtskabet med N. F. S. Grundtvig.⁴⁾

Fru Kornbeck har sikkert ret i denne formodning. Elisabeth Boisen, som døde i 1919, har efter alt at dømme været den sidste af Grundtvigs efterkommere, hos hvem en direkte arv fra N. F. S. Grundtvig svagt har kunnet spores: rastløsheden, den kunstneriske sans (kompositioner og digte), sansen for historien og den dermed forbundne pædagogiske meddelelseslyst, noget som dog hos hende altsammen så at sige forblev på kimstadiet.

Det er bemærkelsesværdigt, at breve fra frk. Rosenørn-Teilmann til Elisabeth og omvendt mangler i nærværende arkiv. Kun et eneste kortfattet telegram fra frk. Rosenørn er bevaret. Nu vides det, at de to veninder delte lejlighed, dvs. vinterbolig, i København og altså boede sammen til Elisabeths død i 1919. Antagelig har frk. Rosenørn derefter sikret sig deres brevveksling og har enten tilintetgjort den eller bragt den til Nørholm. I Rigsarkivet findes brevene ikke.

På Nørholm findes endnu originalen til Carl Thomsens kendte maleri af den unge Grundtvig siddende ved knæfaldet foran alteret i Udby kirke. Dette maleri blev i sin tid købt til Nørholm af frk. Rosenørn; formodentlig er dette køb sket på tilskyndelse af Elisabeth Boisen. I hvert fald er billedet vel nu det sidste minde om herresædets „grundtvigske“ periode, der forøvrigt fortsatte til frk. Rosenørns død i 1929. Nogle indtryk af frk. Rosenørn som gammel er meddelt af Carl Dumreicher i „Ved en Milepæl“ (1954), s. 53 ff.

Om Elisabeths to yngre brødre skal vi fatte os i korthed. Den ældste af dem var *Frederik Boisen* (1852-1908), toldassistent i København; død barnløs. Den anden hed *Harald Immanuel Boisen* (1857-1904). Han må efter sine mange og livlige breve at dømme have været en kvik og livsglad mand, som i sin ungdom tog ivrigt del i studenterlivet. Han var først kapellan i Herfølge, derefter (1890) sognepræst i Højerup på Stevns. Han var to gange gift, anden gang (1903) med Ingeborg Bardenfleth, af den bekendte adelige slægt. I dette ægteskab fødtes (1904) sønnen *Ingolf Boisen*, cand. polit., filminstruktør, producent, forfatter, fra hvem det Boisenske arkiv overgik til Kgl. Bibl.

Caroline Amalie. Dronning Caroline Amalie (1796-1881) indtager en fremtrædende plads i det Boisenske arkiv. Fra sine unge dage nærrede hun en levende interesse for børns pleje, undervisning osv. og stiftede som bekendt selv et asyl og senere en asylskole og havde forøvrigt hånd i hanke med adskillige andre lignende foretagender. Gennem sit asyl lærte hun den unge pastor Peter Rørdam at kende og gennem ham P. O. Boisen og Grundtvig. I 1839 opfordrede hun Grundtvig til at holde historiske foredrag for hende og hendes hofdamer på Amalienborg, hvilke fortsattes i 1842-44. Nu og da overværede hun gudstjenester i Vartov, eller hun lod en hofdame tage afskrift af Grundtvigs prædikenmanuskripter.

Om venskabet mellem hende og Grundtvig kan bemærkes, at det fra hendes side næppe har rummet problemer; det blev et venskab i dette ords normale betydning. Lidt anderledes for Grundtvigs vedkommende. Ud fra hvad vi kan læse os til mellem linierne i nogle af lejlighedsdigtene fra ham til hende, har der utvivlsomt været dybere følelser med i spillet i en vis periode. Men ud over fremkomsten af visse tilslørede poetisk-mytologiske vendinger skete der naturligvis intet, og snart (fra 1846) gik Grundtvigs tanker i en anden retning.

I 1848 overtog Boisen efter pastor M. A. Raffard⁵⁾ stillingen som „uddeler af dronningens milde gaver“. Det var en slags filantropisk sekretærstilling, hvor han var mellemmand mellem hende og en række institutioner og personer, der nød godt af dronningens gavmildhed. Han fik senere sit eget kontor på Amalienborg, men hvorledes det hele nøjere har fungeret, er os ubekendt, bortset fra det lidt, som vi kan læse ud af de 190 breve, der findes i arkivet, alle fra dronningen til P. O. Boisen.

Med årene udviklede der sig et venskabeligt forhold mellem dem. Hun fik i ham en god ven at betro sig til, f.eks. om sit helbred, rejsliv, selskabsliv osv., og gennem Boisen fik dronningen indblik i hans privatliv,

børnenes, specielt Elisabeths opdragelse, og også fru Meta vekslede breve med dronningen, som forøvrigt ikke sjældent besøgte dem i deres hjem. Det kan tilføjes, at da P. O. Boisen uventet døde i 1862, tilsikrede dronningen fru Meta en sum af 400 rdl. årligt.⁶⁾

Som tillæg meddeles dels 8 breve fra arkivet, hvoraf 2 er fra N. F. S. Grundtvig, dels en fortegnelse over arkivets Grundtvigmanuskripter.

Udvalg af breve

B. S. Ingemann (i København) til Grundtvig (i Præstø)

Kjære Ven!

Hvor velkomment og glædeligt et Budskab, du sendte mig, behøver jeg vel ikke at sige dig. Gud lade Dig og din gode Kone opleve ret megen Glæde af Drengen, og gid han blive Navnet og Ætten værdig saa kan ogsaa vi Andre faae Gavn og Ære af Krabaten. Din Kone havde vel heller seet en Pige, men det er i sin Orden med Drengen, mener jeg, han kan siden hjælpe hende at holde Styr paa Pigerne, og skulde det gjøres nødvendig, kunde han vel snart lære den Lankasterske Methode.

Kommer han i Kirke paa en Tid, jeg kan være tilstede, kommer jeg vist; men sidst i Mai maa jeg være her i Byen og i Sommer faaer jeg nok travlt med at udruste mig til mit Indtog i Sorøe. Fru Blicher og Jomfru Jane er formodentlig hos Dig, hils dem ret mange Gange og siig dem det gjorde mig ondt at jeg ikke kunde komme til Schmidts sidste Gang de var der førend Afreisen. At du baade først og sidst maa hilse den unge Moder det forstaaer sig da selv, jeg haaber hun befinder sig vel og er forsigtig.

Af litteraire Nyheder er her vel nok ikke en eeneste. Jeg tror næsten det er kommet dertil nu, at Forfatterne tie og Recensenterne snakke, til der snart Intet bliver mere at snakke om. — Om Kongens Helbred skal Lægerne ikke have den bedste Mening og man frygter for slemme Følger af Sygdommen.

Da jeg nylig var nede i Sorøe for at bese Leilighederne, og de Gaarde Academiet har til at begynde Indretningen med, var jeg da ogsaa i Kirke og hørte Dr Sommer; han er gammel og svag og vil vist snart være nødt til at resignere. I saa Tilfælde haaber jeg vort gamle Ønske maa gaae i Opfyldelse. Det vilde gjøre mig Sorøe dobbelt kjær, kunde jeg der mødes med dig og høre Ordet af din Mund over den herlige Absalons Grav. Gud være med dig! Min Lucie og hendes Fader hilse dig venligst og lykønske dig hjerteligt ved din hengivne

B. S. Ingemann.

København d. 20 April 1822.

Drengen er Grundtvigs første barn, Johan Gr., født 14/4 1822. – *Den Lankasterske Methode*, en undervisningsmetode, hvorved de ældre børn underviser de yngre. – *Fru Blicher* er Grundtvigs svigermoder fru Mette Blicher (1751-1826), der som enke havde bosat sig i København. – *Jomfru Jane* er *Jane Mathia Blicher* (1792-1853), fru Lise Grundtvigs yngste søster, som var ugift og i mange år boede hos Grundtvigs. – *Schmidts*, dvs. grosserer *Christian August Schmidt* (1780-1853), gift med Lises søster Pauline Blicher. – *Dr. Sommer* er dr. theol. *Mogens Sommer*, som siden 1798 var sognepræst i Sorø. – *Min Lucie*, Ingemanns hustru Lucie, f. Mandix, datter af embedsmanden, etatsråd *Jacob Mandix*.

B. S. Ingemann til Grundtvig

Sorø Novbr 1824.

Kjære Ven!

Dersom du hændelsesviis skulde kjende den Gjenganger, som i de 3 sidste Nummere af Skilderiet har trøstet min Aftenbladsvirksomhed paa en egen Maade og hjulpet ham at skrubbe mig saaledes, at han vist mere vaander sig over de slemme Bagsmæk, saa hils samme Gjenganger fra mig med et dansk og ærligt Haandtag og siig, jeg kjender ham nok; dersom jeg dog er bestemt til at hænges og ikke til at drukne i den fine Kritiks Rendesten, kan jeg ingen bedre og kjærere Galge faae, end den, han broderlig og venskabelig hjælper mig op i. Af Recensjonen i Aftenbladet havde jeg kun læst det første Nummer og agtede ikke at læse Meer, da jeg havde læst nok for at see det Brev fra en Mand, der havde Guldet og ærgrede sig over Alting; især fandt jeg den vrantne og spottende Angivelse af Digtets materielle Indhold med vrangvillig Blindhed for Aanden og Ideen, saa uredelig og indignerende, at det med Skam at tilstaae, virkelig forstemte mig; det Puds – tænkte jeg – skal han ikke spille mig oftere og jeg lod de Flyveblade flyve, da de dog hverken gjorde mig klogere eller bedre. Iaften har jeg imidlertid dog læst det Hele, for at forstaae, hvad Gjengangeren blæste paa, og jeg mener som før: den Mand har Gulsot og kan hverken forstaae Spøg eller Alvor. Imidlertid har han Ret deri, jeg har virkelig fordristet mig til at gjøre et Brud paa den saa længe fredede Form; men det undrer mig kun, at den saakaldte nye Skole, som taaler frie Phantasiespil uden Materie og Form, nu reiser sig til Kamp med Sulzers Theorie i Haanden.

Hvorledes fandt du Steffens? han talte om dig her med Varme og Erkjendelse af din Aand og dit Hjerte; men din Synsmaade af Verden Europa Fædrenelandet og Dig selv ivrede han stærkt imod. Hvad du

siger om dig selv (formodentlig ogsaa om mig) i dit Nytaarsqvad, især i Fortalen har stødt Mange her af samme Grund; skjøndt de Fleste navnlig her ville være frie, til Trods for Hovitz, stikker den af hans System følgende eudaimonistiske og egoistiske Theorie, hvorefter enhver Præken bedømmes, kun alt for dybt i de Fleste, og for ikke at give dem Forargelse, nødes man fast til at ignorere sin Tilværelse.

Jeg fandt Steffens med al hans Aand og Kraft stærkt befængt med Tydskhed og hildet i den aandelige Hovmod, han troede at bekæmpe. Den danske Litteratur er ham aldeles fremmed, og han paastod, der var ingen dansk Litteratur til. Herom kom han i en ivrig Strid med Olsen; jeg forholdt mig passiv til Heden havde sat sig, for ikke at bringe ham en fjendtlig Velkomst, og siden forklarede han sig saaledes, at der i stræng Forstand heller ingen tydsk Litteratur var til, og at den saaledes som han fordrede den for at bedre den med saa stort et Navn vil endog kunde være en Fordømmelse, som man maatte bede Gud bevare sig for, og dog kunde han vist have Ret. Hans herlige og kraftige Aand er umiskjendelig men forstaaer han sig altid selv? og spiller [. . .] en Rolle for sig selv og for Verden? [. . .] syntes mig ikke altid ægte og han [. . .] undertiden for som en aandelig Nordens Herkules, der gjorde Konster. Men jeg taler her kun om ham, som jeg saa ham personlig; maaskee vil jeg see ham ganske anderledes, hvis jeg engang bliver saa filosofisk, at jeg læser og forstaaer ham ordentlig, i alt Fald maa du gjerne vise mig ham i et større og skjønnere Lys. Hils din Kone med hendes Moder og Søstre venligst saavel som Svogeren og den hele Familie! Til Julen haaber jeg at see dig og dem Alle. Gud velsigne dig. Lev vel!

Din hjertelig hengivne Ingemann.

Min Kone hilser Eder venligst.

Gjenganger osv.: I juni 1824 udkom Ingemanns „Valdemar den Store og hans Mænd“, som i oktober blev hårdt recensert i Nyt Aftenblad af C. Molbech. For at trøste Ingemann offentliggjorde Grundtvig i november samme år gennem 4 numre af Skilderiet et rimbrev „Trøstebrev i Sorgen over Kong Valdemar og hans Mænd“, som var undertegnet: Giengangeren. Ingemann gennemskuede straks pseudonymet. – *Sulzers Theorie.* Der hentydes dermed til den svejtsiske æstetiker J. G. Sulzers dengang meget kendte hovedværk „Allgemeine Theorie der schönen Künste“ (I-IV, 1771-74). – *Steffens*, dvs. filosofen Henrich Steffens, som på sin lange nordiske rejse var ankommet til København i begyndelsen af sept. 1824. – *Hovitz* er lægen, professor *F. G. Howitz* (1789-1826), hvis

afhandling om determinismen (1824) havde vakt vældigt røre. – *Strid med Olsen*. Ud fra nærværende brev ser det ud til, at Henrich Steffens (vel i slutn. af okt. eller begynd. af nov.) er rejst fra København til Sorø, hvor han har besøgt Ingemann og haft en længere samtale med ham. Under denne må han være kommet i strid med Olsen (som fortalt i brevet). Denne kan da kun have været Grundtvigs og Ingemanns nære ven *Christen Olsen*, præst i Lyngge og Broby nær Sorø. – Nærv. brev til Grundtvig, hvori Ingemann sammenfatter sine indtryk af Steffens, foranledigede Grundtvig til i et svarbrev til Ingemann at meddele ham sine indtryk af ham (trykt i „Grundtvig og Ingemann. Brevvexling 1821-1859“ (1882) som brev nr. 15).

Ovenstående to breve hører jo egl. hjemme i udgaven af Grundtvigs og Ingemanns brevveksling, men udgiveren Svend Grundtvig har ikke kendt deres eksistens. I fodnote i udgaven s. 32 siger han, at „det Brev, hvortil her sigtes, findes ikke“, hvilket altså hermed har vist sig at være forkert: det må være det sidste af to her trykte breve.

Grundtvig til sin hustru Lise Grundtvig

Præstøe 4de Decbr 1849.

Kiære Lise!

Krigen er ført med forunderlig Lykke, Lars Larsen blev efter Bestyrelsens Skøn erklæret for *kaaret* til Rigsdagsmand, men da efter min Paastand navnlig Afstemning paafulgde, vandt jeg Seier og har nu Valgbrevet i Lommen!

Resten gik godt, men koldt var det og kiedeligt især tilsidst, da det blev mørkt. Rørdam var her iaftes og havde sørget for Legems Ret. Vi kører nu med ham til Mehrn for der at tilbringe Morgendagen og da, vil Gud, komme hjem paa Torsdag.

Hils nu Jane, Meta, Amalie og alle gode Venner, som du seer fra

Din N. F. S. Grundtvig.

Lars Larsen er sognefogeden i Præstø. – Efter at den grundlovgivende rigsforsamling havde fuldført sit arbejde, som resulterede i grundloven af 5. juni 1849, fulgte 4. december samme år valgene til den første rigsdagssamling. Brevet viser, at Grundtvig også denne gang (ligesom til rigsforsamlingen i 1848) blev medlem gennem et *omvalg*. – Udtrykket „navnlig Afstemning“ vil sige afstemning med navns nævnelse, modsat den da ofte brugte afstemningsform ved kåring, dvs. ved håndsopræk-

ning, hvorved en vis anonymitet bevarede. – *Rørdam*, Grundtvigs ven pastor Peter Rørdam i Mern, ca. en mils vej fra Præstø. – *Jane*, se note øverst side 138 – *Amalie*, dvs. frk. Amalie Jørgensen, ung pige i huset hos Boisens.

Enkedronning Caroline Amalie til P. O. Boisen

[21/4 1851]

Herr Candidat Peter Boisen.

I det jeg tilsænder Dem indlagte Penge benytter jeg Leiligheden for at erindre om at søge et Landsted til Grundvigs. Jeg hører at Baggehuset alt er anmeldt til Leie i Aviserne saa det kunne muligen alt være for sildig at leie samme hvilket jeg troer convenerer Grundvig bedst. Vil De nu have den Godhed at besøge denne Leie som de andre Aar og derved kuns tage Hensyn til Grundvigs Gavn. Gudskee lov at Deres kjære Meta atter er rask. Jeg haaber snart engang at see Dem. Jeg finder det meget velbetænkt at Børnene næste Søndag møde ved Vislers Confirmation isteden for i Asylet, det bør fremdeles skee ved hver af Kammeraternes Confirmation i Vartov; det bidrager til at fæste Samfunds Baand. Hvilke begeistrende Prækner holdt Grundvig i al denne Passions og Paasketid, hvor gjerne læste man slige Prækner igien, skjøndt de da manglede den største Begeistring hvilken unægtelig vækkes ved den foredragendes egen Begeistring; men saa mangel en høi og velsignet Tanke ville derved dog bedre befæste sig hos en. Hvad jeg ville give til at Grundvig holdt Bibelforklaringen i Kirken. – At Boisen forlader os gjør mig ondt men jeg kan kuns bifalde hans Grunde. Det bør ligge os alle paa Hjertet at Waisenhusetsskole vedbliver i den cengang begyndte Aand. Jeg haaber at Grundvig og De og Deres Broder sørger for en nye christlig Lærer til Skolen. Jeg har forsømt at omtale dette til Grundvig i mit sidste lille Brev. Hils Meta!

Anden Paaske dag.

Velvilligst Caroline Amalie.

Grundvigs. Caroline Amalie skriver i dette brev og overhovedet i disse år altid Grundtvigs navn som Grundvig. Først i et brev fra 1862 (til Boisen) er det stavet rigtigt. – *Baggehuset*, naturligvis Bakkehuset, hvor Grundtvig tidligere havde boet til leje. – *Vislers*, vel skrive- eller huskefejl for Visbys, dvs. pastor C. H. Visby (1801-71), som undertiden bistod Grundtvig i kirkelige sager. – *Boisen forlader os.* Asylbestyrer, kandidat O. H. B. Boisen var pr. 1. april blevet sognepræst i Sønderjylland og måtte derfor fra træde som asylbestyrer. Hans broder P. O. Boisen blev hans efterfølger.

P. O. Boisen. Laveret tegning af P. C. Skovgaard 1846. Fot. i Kgl. Bibl.

Meta Boisen til P. O. Boisen

Den 10. Juni 1851.

Min kjære Peter!

Inderlig Tak for dine kjærlige Linier, som jeg modtog igaar (anden Pintsedag) tilligemed et kjærligt Brev fra Fader. De kom mig Begge meget uventet, jeg blev saa glad derover kan Du nok tænke Dig, thi Du min elskede Ven veed bedst hvad Savn jeg føler naar Du er borte; men jeg gaar stille med min Længsel, og udbryder kun engang imellem nu er der da ikke saalænge til Peter kommer, idag er den halve Tid gaet, jeg haaber nu at Du har det godt i Cristiania; naar du modtager dette

Meta Boisen. Laveret tegning af P. C. Skovgaard 1846. Fot. i Kgl. Bibl.

er du vel snart ved at tage derfra, gid Du ret maa have Glæde og Fornøielse af denne Reise, men spørger du vel nu hvordan har min egen lille Lærke det, ja hun er igrunden omtrent det samme lille *Pib* som da du reiste, ligger afvexlende paa Sofaen eller i Sengen, men haaber dog at kunde modtage Dig rigtig oppe. Jeg har nu i den sidste Tid måttet gnide mig i Siden med *Chloroform*, Du veed man bruger ellers at indaande dette ved alle Operationer, fordi man da intet mærker til Smerter, jeg synes dog ogsaa det har hjulpet mig for Smerten i Siden. Fenger har nu idag holdt et langt Foredrag for mig om Nødvendigheden af at jeg kommer paa Landet i Sommer i 3 Maaneder, men jeg svarte ham naturligviis, at det kunde jeg ikke, jeg kunde ikke tænke mig at forlade Dig

og dit Huus. Gud maa vide hvad Planer han har for med mig, han bad mig at overlade ham den Ting, men blot ikke sætte mig imod hvad Du og han bestemte for mig, men dette kunde og vilde jeg ikke love ham, for Du veed min elskede Ven at naar det gjælder om at jeg skal forlade dig og det yndige Hjem som Du har skjænket mig, da er det den største Hjertesorg I kan gjøre mig og jeg vil intet Øieblik føle mig glad før jeg igjen er hos Dig, Du er dog det eneste Menneske som ret forstaar mig og som kan og vil dele min dybe og inderlige Hjertesorg med mig; og Dig vil de, at jeg skulde forlade, min elskede Peter o tillad det ikke, dersom Du elsker mig. Du veed hvor ene jeg føler mig, naar jeg ikke har dig at tale med, Du forundrer Dig vist over min lange Snak om denne Ting, men Fenger har i Dag saa alvorlig paalagt mig som en Pligt ei at sætte mig imod at reise paa Landet ogsaa med Hensyn til Dig som ikke kan være tjent med at jeg altid er svag, og denne Ting gjorde naturligviis, at jeg har tænkt meget alvorligt herpaa og Du veed at Alt hvad jeg tænker paa det maa jeg altid strax sige Dig og jeg er da nu kommet til det Resultat, at forlanger Du det af mig saa vil jeg bringe dig dette, det største Offer jeg kan bringe Dig, men min elskede Ven, betænk Dig før Du kræver det. Nu Gud i Vold med denne Sorg, han veed bedst at styre for os Alle.

Nu maa jeg fortælle dig lidt om Hjemmet, lille Elisabeth er yndig, som altid, jeg taler stadig til Hende om hendes Fader og for at hun ei skal glemme Dig . . . [I resten af brevet gives oplysninger om talrige personer, familiemedlemmer og andre, som Meta har truffet og talt med, de fleste ukendte for os og altsammen af begrænset interesse. Hun afslutter brevet med at ønske] Gud være med Dig og samle os snart igjen, din lille Meta.

Metas sindsstemning skyldtes, at både hendes mand, hendes fader og hendes to brødre Johan og Svend var på besøg i Norge i disse dage (første halvdel af juni 1851). – *Fenger* er lægen, professor Carl Emil Fenger (1814-84).

Grundtvig til Meta Boisen

Rønnebæksholm 9 Septbr 1854.

Tak, min egen Meta! for din Lykønskning og tak din Mand fordi han istemmer den! Det var mig meget kiært dog at have eet af mine ældre Børn ved Siden ad det yngste hos mig paa min Aarsdag, og skiondt den

udvortes var den ifjor kun alt for ulig, maatte jeg dog taknemmelig bekiende, at det var mig en langt glædeligere Dag end jeg turde ventet. Lysthuset var nu færdigt, saa jeg tog det i Besiddelse og kaldte det „Venligheden“, og skiondt jeg maaskee aldrig seer det mere, naar jeg om fjorten Dage forlader det, saa vilde jeg dog ikke for meget undvære enten det eller de fjorten Dage, thi det er ikke blot fuldt af kiære Minder, men er selv en Kiærminde.

Kommer nu Jessen med sin Vilhelmine paa Mandag, da byder du dem jo kiærlig velkommen paa mine Vegne og siger dem strax, at de vil være mig saare velkomne her, og kan de ikke komme herud, da skal jeg, om Gud vil, gjøre Udveie til at komme ind tidligere end min Bestemmelse, for dog at sige min Jessens Elskede og min Vens Datter et kiærligt Goddag og Farvel.

Hils Boisen, at han skal have Tak for Underretningen om den ny Bog til Grundtvigianernes Oplysning og Forbedring, men jeg vil helst være fri for den herude, da jeg ingen Oplysning eller Forbedring venter af den og seer den følgelig tidsnok.

Svensk skriver nok selv, jeg troer, han befinder sig ret godt herude i Landluften. Hils Mand og Børn kiærlig og vær først og sidst kiærligst hilset fra

Din egen Fader N. F. S. Grundtvig.

Grundtvigs 2. hustru, Marie, lod i sin have ved Rønnbæksholm bygge et sommerhus for sin mand. Hun døde inden husets fuldførelse, og Gr. „indviede“ da huset på sin fødselsdag 8. sept. samme år ved at holde en tale, hvori han gav huset navnet „Venligheden“, se herom f.eks. Anders Bæksted: Omkring „Venligheden“ . . . , i: Historisk Samfund for Præstø Amt, Ny Rk. bd. 5 (1957-61), 293 ff. Hvad Bæksted ikke meddeler, men først nu kan oplyses, er ordlyden dels af Grundtvigs, dels af Svend Grundtvigs brev til Meta dagen efter indvielsen, hvori supplerende oplysninger. – *Jessen* er oberst Tycho Jessen, som med sin hustru *Vilhelmine* hørte til Gr.s omgangskreds. – *Min Vens Datter*. Med *Ven* tænker Gr. her sikkert på oberst *H. J. Blom* (1792-1864), ungdomsven af Gr. – *Den ny Bog*, antagelig Dines Pontoppidans lille skrift „Veiledning til Bedømmelse af Opvækkelsen i vore Dage. Meddelt til kirkelig Oplysning og Befæstelse“ (1853). Heri udtalte den meget ansete præst og forfatter en vis tilnærmelse eller tilslutning til grundtvigianismen. Som man ser, må Grundtvig, hvis det ellers er rigtigt, at der sigtes til nævnte bog (Boisens brev er ikke bevaret), i nogen grad have misforstået Boisens meddelelse.

Svend Grundtvig til Meta Boisen

Rønnebæksholm d. 9de Septbr. 1854.

Tak for eders Brev med Lykønskning til min 30te Aarsdag, og Tak for de kjærlige Følelser, hvoraf jeg veed det udsprang! Igaar fejrede vi da Faders 71de Aarsdag; Rørdam var her og Elisa og Jeanina Stampe. Elisa bad meget at hilse navnlig Meta. Fader tog sit Hus i Besiddelse paa en for min Følelse ikke videre tiltalende Maade ved at holde en hel Tale dernede om sin svundne Lyksalighed m.m. Rørdam sagde mig, da jeg uforbeholdent udtalte mig for ham om Fader før og nu, at han fandt ham nu meget mildere, jævner og omgængeligere end han havde været i de sidste Aar, og gik fuldkomment ind paa min „Bjergtagnings“-Theori, da han indrømmede, at han i denne Tid slet ikke havde været sig selv, men en Gjenlyd af hende, hvad især havde været ham, som os, paaaldende i Henseende til hans Betragtning af de aristokratiske Ideer. – Jeg er meget glad ved at være kommen herud, da jeg tror at min Nær-værelse er ham behagelig. Vi gaa lange Spadseretoure sammen, og han er baade legemlig særdeles frisk og aandelig opvakt og livlig interesseret for alt det store og gode, hvorfor han jo har kæmpet hele sit Liv, og denne Interesse var det jo vi længe med Sorg saae sløvet og svækket. [Resten af dette brev vedrører ikke Grundtvig.]

Brevets anledning, se note til foregående brev. – *Rørdam*, se noten s. 141 øverst – *Elisa* og *Jeanina Stampe*, døtre af baron Henrik Stampe og hustru Christine, Nysø, gamle bekendte af Grundtvig fra hans tid som sognepræst i Præstø, i hvis sogn Nysø ligger. – *Gjenlyd af hende*, dvs. Grundtvigs nylig afdøde hustru Marie, ejer af Rønnebæksholm. – *De aristokratiske Ideer*. Der foregik mellem Grundtvigs nære venner i disse år en principdiskussion om de kommende højskolars karakter: skulle de (som fru Marie helst mente) alene være jævne bondeskoler, rent landlige, for bønder alene, eller skulle også gårdmandsklassen og de højere uddannede have adgang, således at grundlaget blev bredere, folkeligere osv.

Meta Boisen til P. O. Boisen

Den 23de Septb 1860.

Min egen kjære Mand!

Først Tak for dine kjærlige Linier som jeg modtog i Løverdags Aftes, jeg havde haabet at faa et lille Brev fra dig idag men blev jo lidt skuffet,

nu haaber jeg at faa det imorgen. Nu min egen kjære Peter, hvad jeg har at skrive til dig idag vil des værre kun være dig til Sorg, men skjøndt jeg veed dette kan jeg dog ikke andet end at sige dig det rentud, at Fader er temmelig syg og skjøndt Lægen ikke erklærer det for farlig, kan jeg dog af det lille Brev, som jeg modtog idag fra Fru Grundtvig, see at hun er meget ængstelig for ham. Han prædikede end igaar, men har i sin Præken taget Afskeed med Menigheden saa stærkt og saa inderlig, skjøndt han følte sig saa svag at han nær havde segnet. Det er hans Been som nu vædsker stærkt og der er gaaet Rosen i; han ligger ikke, men du kjender jo nok Fader han gaar til han falder, han havde sagt til Busck allerede i Thorsdags at han troede han ikke kunde præke som igaar, men Busck havde da opmuntret ham dertil og Gud skee Lov det gik om det ogsaa er Guds Villie at det er sidste Gang paa denne Jord, men han havde dog yttret i Løverdags til Mina at havde Du været hjemme havde han ikke gjort det, skjøndt det jo godt kan være han havde præket alligevel saa veed jeg dog at du ikke vil det skulde være Grunden til at han overanstrengte sig, selv om det var ham muligt at præke paa Søndag og jeg desuden af Busck hørte at han havde talt om hvorvidt du kom eller ei til Søndag, saa vil Jeg nu efter at have raadført mig med dem af hans og dine Venner som jeg har seet, hvoriblandt Fru Skibsted og John Stenersen, indstændig bede dig om at tage hjem, Ondsdags Aften med Diligencen fra Maribo saa du kan være her Thorsdag Aften saa Fader rolig kan faa dig at see inden han sætter det i Avisen, ja kjære Peter jeg veed jo nok at dette gør et stort Skaar i din Glæde, og Gud veed jeg forstyrer den nødig, og var det for min egen Skyld jeg skulde visselig ikke bede dig herom, men jeg veed du elsker min gamle Fader saa inderlig at du for hans Skyld vil gjøre Alt, ikke at tale om hvad Sorg det ville være for dig om du aldrig saa ham mere, gjør nu hvad du tror er Ret og vor Herre lede dine Tanker, lov mig kun et at ville komme til mig med et mildt Ansigt thi jeg vil ikke kunde taale om du bebrejder mig noget, da jeg veed at det ikke er Tanken paa mig selv der har bragt mig til at skrive dette Brev som vist har faldet mig tungere end du ahner men jeg har anseet det for min Pligt at sige dig Alting reentud, skjøndt jeg vidste jeg voldte dig Sorg dermed. Farvel min elskede Ven jeg kan ikke skrive om det idag, Børnene har det godt, Gud være med dig og føre dig tilbage til din dig inderlig elskende

Meta.

I randen: nu venter jeg dig temmelig sikkert Thorsdag Aften for jeg troer du vil selv være glædest under de nærværende Omstændigheder.

Det ovenfor skildrede sygdomsanfald hos Grundtvig har hidtil kun været yderst flygtigt omtalt i Grundtviglitteraturen, men her får man første gang nøjere oplysninger. – *Han prædikede end igaar*. Da brevet er dateret 23. sept. som var en søndag, må Meta vel mene *idag*, men da hun rimeligvis har skrevet dette brev sent søndag nat, måske efter midnat, er „igår“ jo rigtigt nok. – *Busck*: pastor Gunni Busck, præst i Brøndbyvester, en af Grundtvig nære venner. – *Mina*, Grundtvigs svigerdatter Vilhelmine (kaldt Mina) Grundtvig, f. Stenersen, gift med Grundtvigs ældste søn Johan. – *Fru Skibsted* er formodentlig Frederikke Clausine Skibsted, f. Brandt, som sammen med sin mand, udskrivningschef Andreas Johan Skibsted, hørte til menigheden i Vartov. – *John Stenersen*: yngre broder til Gr.s svigerdatter, omtalt ovenfor. Han var præst i Norge, f. 1832, d. 1873.

Grundtvig talte endnu i Vartov søndag d. 30. sept., men måtte derefter aflyse de tre følgende søndage.

Manuskripter af N. F. S. Grundtvig i det Grundtvig-Boisenske familiearkiv

Anvendte forkortelser: BGS = Steen Johansen: Bibliografi over N.F.S. Grundtvigs Skrifter I-IV (1948-54). Der henvises normalt til numre i bibliografien. – PS = N. F. S. Grundtvig: Poetiske Skrifter I-IX (1880-1930).

Breve fra Grundtvig

Til Meta Boisen:	6/6 og 10/6 1851, begge trykt i det norske Høgskulebladet 3/11 1951, 9/9 1854, trykt her, 21/8 1862, utrykt.
Til P. O. Boisen:	30/4 1859, utrykt.
Til Caroline Amalie:	15/2 1848 (en del af brevet udgøres af digtet „Danmark! paa din Vinterdag“, se BGS nr. 913), 3/4 1857, utrykt.
Til Lise Grundtvig:	11 breve fra 1843 (8/6, 13/6, 16/6, 25/6 (+ 30/6 og 1/7), 10/7, 21/7, 30/7, 9/8, 15/8, 20/8, 28/8), alle trykt i Grundtvig-Studier 1952, ved J. Fabricius. 3/11 1848, utrykt, 4/12 1849, trykt her.
Til Nicolai Holten:	19/11 1855 (afskrift), citeret i Grundtvig-forskningen, jf. BGS nr. 1132c.

Digte af Grundtvig

1. 28de Jan. 1819.	PS V 46-50	BGS nr. 340
2. Til min kiære Kone.	PS V 367-371	BGS nr. 418
3. Til min Elise!	PS V 485-487	BGS nr. 471
4. Rimbrev til Lise.	Grundtvig-Studier 1955, 82 ff., ved J. Fabricius	
5. „En Bautasteen sig hæver“ (kladde).	PS VI 240-242	BGS nr. 636
6. Lille Tuborg.	PS VI 493-495	BGS nr. 779
7. Roserne.	Værker i Udvalg VIII (1942), 221 ff	BGS nr. 782
8. Til min egen Meta. (To tekster, den ene i fotokopi).	PS VI 573-575	BGS nr. 820
9. (I Efteraaret 1847.)	PS VI 580-581	BGS nr. 966
10. Kirke-Klokken.	PS VI 580-581	BGS nr. 824
11. Fuglesangs-Kilden.	PS VI 602-605	BGS nr. 857
12. Dronning-Besøget.	PS VI 612-614	BGS nr. 860
13. Idun med Guld-Æblerne.	PS VI 614-616	BGS nr. 862
14. Danskheden og Sorø.	PS VI 634-636	BGS nr. 884
15. Til Danmarks Dronning.	PS VI 637-638	BGS nr. 892
16. „Med Sorgen og Klagen hold Maade“.	Sang-Værk IV (1949), nr. 174	} BGS nr. 912
„Som sin Hjord paa Mark og Hede“.	PS VII 31-32	
17. Til min kiære Svenn!	PS VII 31-32	BGS nr. 1433
18. Til Dronning Caroline Amalie (28/6 1848).	PS VII 58-59	BGS nr. 929
19. Til min Datter-Datter Elisabet.	PS VII 365-369	BGS nr. 1011
20. Til Meta (27 Mai 1851).	PS VII 439	BGS nr. 996
21. Til mine kiære Born. (28/9 1851).	PS VII 491-493	BGS nr. 1005
22. Hungersnøden.	Sang-Værk II (1946), nr. 51	BGS nr. 1038A
23. Velkomst.	PS VIII 131-132	BGS nr. 1127
24. Alderdommen.	PS VIII 269-270	BGS nr. 1194
25. In dulci júbilo. (3: Op til Guds Huus vi gaae)	Sang-Værk V (1951), nr. 108	BGS nr. 1201
26. Dronningens Aarsdag. (28/6 1858.)	PS VIII 292-294	BGS nr. 1224

27. Dronning Caroline Amalie!	PS VIII 314-315	BGS nr. 1250
28. Taksigelse for Maidagen.	PS VIII 474-476	BGS nr. 1283
29. Deres Majestæt Dronning Caroline Amalie! (28/6 1861.)	PS VIII 478-479	BGS nr. 1286
30. Sciervindersken paa Jorden.	PS VIII 470-471	BGS nr. 1308
31. Til Dronning Caroline Amalie 28 Juni 1863.	PS IX 12-13	BGS nr. 1322
32. Til Dronning Caroline Amalies Fødselsdag 1866.	PS IX 286-288	BGS nr. 1392
33. 4 vers af en folkevis.	Vist utrykt i denne form.	
34. Grundtvig: egen afskrift af et salmevers af ham selv (vers 2 af „Kom, o Hellig-Aand, kom brat!“), skrevet i Metas eksemplar af Festsalmer (7. opl.).		

Prosatekster af Grundtvig

1. Fragment af 3 prøveforedrag 1839.	BGS nr. 628
2. Ved Metas Brudevielse (29/10 1847).	BGS nr. 904
3. Indbydelse til vælgermøde (seddel).	Jf. BGS II, s. 335
4. Anden form af forrige.	Jf. BGS II, s. 335
5. Nordens Aand og Danmarks Lykke.	BGS nr. 941
6. Prosatekst u. titel. (Udkast til artikel i „Danskeren“?).	
7. Ved min Lises Kiste (21/1) 1851.	BGS nr. 1012d
8. Ved Hansgaards Kiste.	BGS nr. 1131f
9. Ved Doctor Lindbergs Jordefærd (18/12 1857).	BGS nr. 1213
10. Juleaften 1857. (Tale i Dronningens Asylskole).	Utrykt
11. Dronningens Asylskole Lille Juleaften 1862. (Som forrige.)	Utrykt

NOTER

(1) Om hende, se Thyra Jensen: Bispinde Nanna Boisen født Anna Nannestad (1935). – (2) Holger Begtrup: Dansk Menighedsliv i grundtvigske Kredse I (1931), 54. (3) Se Johan Grundtvigs karakteristik af sin moder i et brev til N. F. S. Grundtvig 19/1 1851, trykt i Ingeborg Simesen: N. F. S. Grundtvig og hans nærmeste Slægt under Trearskrigen (1933), 502. – (4) Fyns Tidende 13. nov. 1928. – (5) M. A. Raffard var præst ved den fransk-reformerte kirke i København. – (6) Ikke omtalt i nærv. arkiv, men det vides fra et brev fra Adolph Drewsen til H. C. Andersen, se H. Topsøe-Jensens udgave af: H. C. Andersens Brevveksling med Jonas Collin den Ældre etc. II (1945), 234.